

Naše znanstvenice

Kako so ženske
soustvarjale znanost
v Jugoslaviji

Uredila
Jovana Mihajlović Trbovc

Naše naučnice * Наше научнице * Нашите жени научници * Shkencëtaret tona

$$\frac{P\omega}{F} + \frac{M}{W} \leq \sigma_{dop}$$
$$\omega = 1 + \frac{\lambda R}{k E_0}$$

$$E = E_0$$
$$A = \frac{Bx^2}{k E J}$$
$$e_{\text{ext}} = \frac{e_0}{1 - A}$$

Naše znanstvenice

Naše naučnice

Наше научнице

Нашите жени научници

Shkencëtares tona

zbirka
kulturni
spomin

Naše znanstvenice

Kako so ženske
soustvarjale znanost
v Jugoslaviji

Uredila

Jovana Mihajlović Trbovc

Založba ZRC

Naše znanstvenice

Kako so ženske soustvarjale znanost v Jugoslaviji

Zakaj potrebujemo (še eno) knjigo o znanstvenicah --- 8

Zagorka Letica --- 24

– gonilna sila v ozadju arheologije prazgodovine

▶ Selena Vitezović

Ljubinka Basotova --- 38

– klasična filologinja, profesorica, prevajalka: primer *vita bene reddita*

▶ Vesna Dimovska

Svenka Savić --- 50

– svoboda in moč neumeščnosti

▶ Tanja Petrović

Divna Zečević Zdunić --- 62

– folkloristka in pisateljica, ki je stremela k nedosegljivemu

▶ Renata Jambrešić Kirin

Ankica Petrović --- 74

– poslušalka roba

▶ Ana Hofman, Mojca Piškori in Julijana Lešić

Ana Krajnc --- 90

– andragoginja, inovatorica, vizionarka

▶ Nives Ličen

Melitta Pivec - Stele --- 102

– zgodovinarica, naklonjena sociološki obravnavi preteklosti

▶ Mateja Ratej

Vera Vesković-Vangeli --- 112

– za njo je zgodovina beseda ženskega spola

▶ Ivana Hadjievaska

Drita Bakija Gunga --- 124

– odstirala je tančice zgodovine žensk

▶ Vjollca Krasniqi in Elife Krasniqi

Zlata Grebo --- 136

– ženska brez strahu, ki je preučevala strahove Jugoslovank

▶ Nermina Mujagić in Sarina Bakić

Zagorka Golubović --- 150

– premoščala je utopijo in realnost

▶ Una Blagojević

Žarana Papić --- 164

– feministka, ki je prestopala disciplinarne (in druge) meje

▶ Adriana Zaharijević

Gordana Bosanac --- 176

– ženska, ki je uspela misliti

▶ Ana Maskalan

Angela Piskernik --- 188

– botaničarka, pedagoginja, naravovarstvenica

▶ Manca G. Renko

Janja Kogovšek --- 200

– krasoslovka in varstvenica kraških vod

▶ Metka Petrič

Helena Sočič --- 210

– pomembna za razvoj slovenske farmacevtske biotehnologije

▶ Nada Kraševc

Nežka Snoj --- 222

– veterinarica s skrbjo za zdravje rib in čebel

▶ Vlasta Jenčič

Smiljka Dukić --- 232

– humana genetičarka (v polnem pomenu tega izraza)

▶ Jelena Pejović Simeunović

Ana Gligić --- 240

– v boju proti virusu

▶ Radina Vučetić

Aleksandra Kornhauser Frazer --- 250

– kemičarka, ki je bila prepričana, da znanost ne sme biti le sama sebi namen

▶ Sašo Dolenc

Ljiljana Dobrosavljević Grujić --- 260

– več kot teoretična fizičarka

▶ Dragana Popović

Mirjana Vukićević-Karabin --- 270

– beograjska šola astrofizike

▶ Olga Atanacković

Zagorka Šnajder --- 282

– matematičarka z integriteto

▶ Neda Bokan

Carmen Jež Gala --- 296

– karizmatična gradbenica

▶ Barbara Vodopivec

Svetlana Kana Radević --- 310

– arhitektka socialističnega modernizma

▶ Sonja Dragović, Jelena Rabrenović in Milica Vujošević

Borka Džonova Jerman Blažič --- 324

– borka za internet

▶ Aida Kamišalić Latifić

Mirjana Tasić --- 338

– na presečiščih interneta

▶ Tijana Zečević

Zahvala --- 350

Zakaj potrebujemo (še eno) knjigo o znanstvenicah

Pričujoča knjiga je rezultat raziskovalnega programa »Historične interpretacije 20. stoletja«, ki ga financira ARRS (2017–2022), in projekta »R&I PEERS: Pilotne izkušnje za izboljšanje enakosti spolov v raziskovalnih organizacijah« (Obzorje 2020, 2018–2022).

Če pogledamo dolgo zgodovino znanosti kot človeške prakse, je očitno, da so bile ženske dolgo izločene, potem pa le počasi in pogojno pripuščene v prostore, kjer se je ustvarjala in reproducirala znanost. Visokošolsko izobraževanje, kot predpogoj za znanstveno delo, je bilo ženskam večinoma nedostopno vse do prve svetovne vojne, v večjem številu pa so se vključile vanj šele po drugi svetovni vojni. Do množičnega vključevanja žensk v znanstvene poklice je prišlo s še večjim zgodovinskim zamikom, postopoma in bolj počasi, pri določenih znanstvenih disciplinah (naravoslovje, matematika, inženirstvo in tehnične vede) pa proces vključevanja še danes ni zaključen.

Prvi kolidž v ZDA, ki je sprejel študentke, je bil Oberlin, in sicer leta 1833,¹ eden izmed zadnjih kolidžev (na akademskem Zahodu) pa je bil kolidž Svete Marije Magdalene na Univerzi v Cambridgeu, ki je začel sprejemati ženske šele leta 1986.² Na prostoru nekdanje Jugoslavije so ženske predstavljale zajeten del študentske populacije že pred drugo svetovno vojno. Tako je bil v akademskem letu 1930/31 v Jugoslaviji povprečen delež žensk na vseh fakultetah 20 odstotkov, pri čemer jih je največ študiralo humanistiko in medicino: »Na vseh filozofskih fakultetah v državi so bile ženske s 56 % že v večini; prednjači Beograd s 67 %, medtem ko jih je bilo v Ljubljani le 39 %«. ³ Vendar so bile ženske v tistem obdobju formalnopravno, pa tudi sicer profesionalno diskriminirane: določenih poklicev, kot je sodni, že po zakonu niso mogle opravljati. Na področju znanosti jih je delala le peščica, še manj pa jih je poučevalo na univerzah.

¹ Sumita Mukherjee, *Women in STEM: Women Who Changed Science and the World Pioneers in Science, Technology, Engineering and Math*, samozaložba, 2019.

² Zing Tsjeng, *Forgotten Women: The Scientists*, London: Cassell Illustrated, 2018, str. 8.

³ Angela Vode, *Žena v današnji družbi*, Ljubljana: Žena in dom, 1934, str. 48. Angela Vode tukaj zajema podatke iz knjige: Lovro Sušnik, *Akademski poklici: navodila za izbiro stanu*, Ljubljana: Slovensko katoliško akademsko starešinstvo, 1932, str. 73.

Pri nas je do ključnega preboja prišlo po drugi svetovni vojni, ko je socialistična ureditev družbe omogočila brezplačno visokošolsko izobraževanje za vse, uvedla princip enakopravnosti na vseh področjih ter vzpostavila idejo **zaposlene matere** kot družbeno normo, ki naj bi jo omogočal sistem družbene skrbi.⁴ To je bilo tudi obdobje zgodovinsko najhitrejšega znanstvenega razvoja in modernizacijskih preskokov. Država je v znanstveni razvoj vlagala do tedaj (pa tudi danes) neprimerljivo velik delež državnih sredstev, pri čemer je bilo pričakovano, da bodo znanstvena dognanja (od tehnike do humanistike) prispevala družbenemu razvoju. V primerjavi z današnjim časom so poslanstvu znanstvenega dela pripisovali veliko višjo družbeno vrednost. Medtem ko je bila nepismenost še vedno družbeni problem in so določene znanstvene discipline praktično začenjale z ničle, so bili na določenih institucijah v koraku z najnovejšimi dognanji na svetovni ravni. V pričujoči knjigi želimo pokazati, da so ženske aktivno sodelovale pri ustvarjanju znanstvenega polja na našem prostoru in da so imele pogosto odločilno vlogo pri oblikovanju znanstvenih področij in doseganju izjemnih rezultatov, kar je iz uradnih zgodovin znanosti, enciklopedij in biografskih leksikonov večinoma premalo razvidno.⁵

⁴ O politiki socialistične Jugoslavije do »ženskega vprašanja« gl. Vida Tomšič, *Žensko delo, družina, družba*, Ljubljana: Komunist, 1978. Vendar so jugoslovanske »neofeministke« kot so se same imenovale, opozarjale na neuresničene obljube sistema in diskriminacijo žensk (gl. Zsófia Lóránd, *The Feminist Challenge to the Socialist State in Yugoslavia*, Cham: Springer International Publishing, 2018).

⁵ Tako na primer v knjigi *Sto slovenskih znanstvenikov, zdravnikov in tehnikov*, ki zajema osebnosti, rojene na »slovenskem ozemlju« od antike do leta 1987, ko je bila knjiga objavljena, le šest biografskih profilov od 104 pripada ženskam. To so Ema Krška (graditeljica, 983–1045), Barbara Celjska (astrologinja in alkimistka, ok. 1387–1451), Bibijana Čujec (fizičarka, 1926–2022), Nada Pipan (biologinja, 1928–2020), Marija Us-Krašovec (zdravnica citopatologinja, roj. 1931) ter Dragica Turnšek (paleontologinja, 1932–2021); gl. Sandi Sitar, *Sto slovenskih znanstvenikov, zdravnikov in tehnikov*, Ljubljana: Prešernova družba, 1987. O tem, kako so ženske prikazane v enciklopedijah, gl. Uglješa Belić, *Rodna dimenzija enciklopedijskega teksta: Interdisciplinarni pristup*, doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije, 2016.

Knjiga *Naše znanstvenice: kako so ženske soustvarjale znanost v Jugoslaviji* je zasnovana kot zbirka prispevkov o znanstvenicah, ki so svojo znanstveno disciplino premaknile »korak naprej«. S tem imamo v mislih raziskovalke, profesorice, inovatorke, avtorice pomembnih znanstvenih prebojev, odkritij ali patenta, ali pa znanstvenice, ki so v svoje znanstveno področje uvedle novo prakso in metodologijo, ustanovile inštitut oziroma oddelek ali pa vzpostavile pogoje za razvoj novih znanstvenih disciplin.

Poklicne biografije 27 žensk, predstavljenih v tej knjigi, razkrivajo večplastnost tega, kar dejansko zaobjema ukvarjanje z znanostjo. Sodelovanje pri grajenju institucij vključuje tudi izdelovanje učnih programov in načrtov, vzpostavljanje arhivov in zbirk artefaktov, prevajanje ključnih znanstvenih virov in razvoj terminologije v domačem jeziku, vzgajanje in podpiranje mlajših kolegov_ic, ne nazadnje pa tudi ustvarjanje produktivnega in kolegialnega delovnega okolja.

Večino esejev v tej knjigi so prispevale osebe, ki prihajajo z istega disciplinarnega področja kakor obravnavana znanstvenica. Njihov kriterij za izbor sta bila odgovora na vprašanja: »Katera znanstvenica se mi zdi pomembna? Kako in zakaj je vplivala na moje razumevanje znanosti, s katero se ukvarjam?«

Zanimalo nas je tudi, katere nove teme so ženske uvedle, ko so vstopile na določeno znanstveno področje, kako so spremenile način razmišljanja o raziskovalnih problemih in metodološke načine njihove obravnave ter kako so s tem vplivale na smer razvoja znanstvenih disciplin.

Znanstveni prispevek žensk želimo osvetliti skozi zgodbe o njihovem delu in življenju, ker profesionalno oz. javno nikoli ni ločeno od zasebnega oz. intimnega. Vprašanje, kdo raziskuje, ni nikoli ločeno od tega, kaj oz. kateri predmet raziskuje in kako to počne. Zato nas je posebej zanimala družbena dimenzija znanstvenega dela: kakšen družbeni vpliv je imelo delo konkretnih znanstvenic, kako so inspirirale svoje sodelavce_ke, pa tudi, kakšen pečat so pustile kot osebnosti na svoje

poklicno in širše okolje. Nekateri eseji prinašajo tudi zgodbe o obsežnem družbenem angažmaju, političnem aktivizmu in splošnem družbenem prispevku znanstvenic, ki bistveno presega ozko razumljeno znanstvenega dela.

S tovrstnim pristopom želimo s knjigo prispevati tudi k spreminjanju razumevanja znanosti kot procesa ustvarjanja vednosti in znanja, kot človeškega dela, družbene prakse in poslanstva.

Znanost je (tudi oz. predvsem) delo

Znanstveno raziskovanje, pisanje in poučevanje kot delo je bilo vedno narejeno po »moškem kopitu«: ideja znanstvenika, predano posvečenega svojemu delu, nikoli ni bila kompatibilna s skrbstvenim delom, ki je bilo tradicionalno »dodeljeno« ženskam. Tako je bila za ženske možnost znanstvenega udejstvovanja nujno pogojena z okoliščinami njihovega zasebnega življenja. Za množični vstop žensk v znanstveno in druga profesionalna polja je bila ključnega pomena možnost izobraževanja, enako pomemben pa je bil tudi prenos skrbi za otroke in dom na neko drugo delovno silo. Zato je bilo do druge svetovne vojne ukvarjanje z znanostjo za ženske predvsem »luksuz«, ki so si ga lahko privoščile le tiste iz dovolj premožnih družin.

Na prostoru Jugoslavije je do bistvenega premika prišlo s socialistično revolucijo, ki je poleg sistema brezplačnega izobraževanja uvedla tudi podporo vsem študentom (brezplačni domovi, štipendije, skrb za prehrano), kasneje pa tudi elemente družbene skrbi za socialno reprodukcijo (javno varstvo otrok, porodniški dopust ter dopust za nego in varstvo otroka). Zaradi takšne ureditve je bila zastopanost žensk v znanstvenih poklicih (v raziskovalnih in visokošolskih zavodih) – podobno kot v drugih socialističnih državah – primerjalno gledano veliko večja kot v kapitalističnih državah na Zahodu. Tako so leta 1965 ženske predstavljale 26,3 % raziskovalnega kadra v socialistični Jugoslaviji, pri čemer so bile precejšnje razlike med posameznimi republikami

in pokrajinami ter znanstvenimi disciplinami.⁶ Do leta 1986 je delež raziskovalk narasel na 31,8 %, kar je (morda za koga presenetljivo) primerljivo z današnjim povprečnim deležem na ravni celotne Evropske unije, ki je leta 2015 znašal 33,4 %.⁷ Danes se je smiselno vprašati, v katerih pogledih se je s političnimi in ekonomskimi spremembami po koncu socializma položaj žensk v znanosti izboljšal, v katerih pa poslabšal.

Vprašanje numerične zastopanosti žensk (na različnih akademskih lestvicah) skozi čas (in danes) je le najbolj vidni aspekt problema položaja žensk (in drugih »manjšin«) v znanosti. Vendar pravo vprašanje ni, »koliko je žensk«, ampak predvsem, »kako jim je«. Zgodovinsko gledano so bile ženske v znanstvenih poklicih v formalno in dejansko neenakem položaju. Zanje so veljala dvojna oziroma strožja merila, njihovi dosežki pa so bili drugače oziroma slabše vrednoteni in redkeje nagrajevani. V povprečju so bile tudi slabše plačane, soočale so se različnimi družbenimi pričakovanji in dvomi o ustreznosti tako imenovanega »nežnejšega spola« za znanstveni poklic, poleg tega pa so s težavo usklajevale družinske in poklicne obveznosti. Zgornje povedi bi lahko napisali tudi v sedanjiku, le da so danes načini izključevanja in diskriminacije žensk bolj prikriti in subtilni, da se danes o tem pogovarjamo znotraj akademske skupnosti, da se je proti temu začelo ukrepati⁸ ter da se zavedamo, da niso vse ženske v enakem položaju in da niso diskriminirane samo one. Ljudje so pogosto drugače obravnavani in se nahajajo v slabšem položaju tudi zaradi

⁶ Največji delež raziskovalk je bil na Hrvaškem (33,2 %), najmanjši pa v Črni gori, kjer so bile med 33 delujočimi raziskovalci samo štiri ženske. Po disciplinah jih je bilo največ v medicini (36,5 %), najmanj pa v biotehniki (20,5 %). Katarin Prpić, *Marginalne grupe u znanosti*, Zagreb: Radna zajednica republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske & Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1989, str. 137.

⁷ European Commission, Directorate General for Research and Innovation, *She Figures 2018*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019, str. 59.

⁸ Eden izmed sistemskih načinov, na katere se poskuša akademska skupnost približati idealu enakosti spolov za vse zaposlene, je izdelava akcijskih načrtov za posamične ustanove, s katerimi se zastavijo cilji institucionalnih sprememb. Takšen načrt je februarja 2018 sprejel tudi ZRC SAZU in se z njim zavezal k promociji znanstvene odličnosti raziskovalk, katere del je tudi pričujoča knjiga.

svoje narodnosti, spolne usmerjenosti ali spolnega izraza,⁹ starosti ali invalidnosti, zaradi tega, ker so priseljenci, s tem pa se lahko ne nazadnje soočajo tudi moški, ki prevzemajo skrb za otroke.

Čeprav je formalna diskriminacija žensk (v Evropi) danes vsaj uradno odpravljena, je narava neformalnih ovir in pogojevanj, ki izhajajo iz premis patriarhata kot regulatorja družbenih odnosov, danes zapakirana v sodobno različico tega, čemur se reče »akademski kapitalizem«¹⁰ ali »neoliberalna znanost«.¹¹ Znanstveno delo vse bolj postaja »storitev«, ki se jo ponuja in prodaja na visokošolskem »trgu«, na raziskovalnem pa se »konkurira« za finančna sredstva, pri čemer so pogoji dela in zaposlitve znanstvenega osebja vse bolj prekarni. V takšnem okolju je ženskam praviloma težje preživeti in napredovati kot njihovim moškim kolegom v podobnem položaju. Vprašanje enakosti spolov v znanosti nikakor ni zastarel ali preživet problem, s katerim naj bi že opravili.

Znanost je (bila zgodovinsko) moškega spola¹²

Zgodovina znanosti je tradicionalno spregledala znanstvenice, njihov prispevek pa pogosto zanemarila ali pripisala moškim kolegom (in nemalokrat možem). Ameriška zgodovinarica znanosti Margaret W. Rossiter je leta 1993 skovala izraz »Matildin učinek« (ang. *Matilda effect*) za pojav, ko je inovacija ali znanstveno odkritje, do katerega je prišla neka ženska, pripisano njenemu

⁹ Spolni izraz (ang. *gender expression*) je vidna zunanja predstavitev osebne spolne identitete.

¹⁰ Sheila Slaughter in Gary Rhoades, *Academic Capitalism and the New Economy: Markets, State, and Higher Education*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2009.

¹¹ Maria Ivancheva, Kathleen Lynch in Kathryn Keating, »Precarity, gender and care in the neoliberal academy«, *Gender, Work & Organization* 26/4 (2019): 448–462; Gail Kinman, »Doing More with Less? Work and Wellbeing in Academics«, *Somatechnics* 4/2 (2014): 219–235.

¹² Tukaj se sklicujem na naslov knjige *Nauka je ženskog roda* (v pomenu »Znanost je [beseda] ženskega [slovničnega] spola«, kar velja tako za srbsčino kot slovenščino), ur. Sanja Pavlović, Nada Duhaček in Aleksandar Gubaš, Beograd: Centar za ženske studije, 2015.

moškemu kolegu, in je navedla tudi vrsto zgodovinskih primerov za to.¹³ Ta »učinek« je zgodovinarica imenovala po Matildi Joslyn Gage (1826–1898), borbi za volilno pravico žensk in prepoved suženjstva v ZDA, ki je že leta 1883 opozorila na odrekanje priznanja ženskam za njihove izume.¹⁴ Podoben je tako imenovani »Matejev učinek« (ang. *Matthew effect*), po katerem že uveljavljeni znanstveniki dobijo disproporcionalno več priznanja za svoj prispevek k znanosti kot manj znani znanstveniki za dosežke primerljive kvalitete, tako kot Evangelij po Mateju pravi, da bodo bogati obogateli in reveži postali še bolj revni.¹⁵ Čeprav se ne osredotoča na vidik spola, ta opis akumulacije privilegijev obenem pojasnjuje, zakaj je delo znanstvenic, ki praviloma niso imele dostopa do eminentnih pozicij, večinoma tudi manj odmevno. Avtorstvo za koncept »Matejevega učinka« se pripisuje sociologu Robertu K. Mertonu (1910–2003), ki ga je opisal v članku iz leta 1968, vendar pogosto ostane spregledano, da je svoje ugotovitve utemeljeval na izvirni doktorski raziskavi svoje življenjske partnerice in mlajše sodelavke Harriet Zuckerman (roj. 1937). Kot je v kasnejših objavah sam priznal, je njegov članek v tolikšni meri temeljil na njenem delu, da bi morala biti navedena kot soavtorica – lahko bi rekli, da gre za še en primer »Matildinega učinka«.¹⁶ Splošna »nevidnost žensk« v znanosti se odraža tudi v tem, da je klasično, popkulturno, pa tudi nezavedno zamišljanje osebe, ki se ukvarja z znanostjo, do pred kratkim vedno pomenilo zamišljanje

¹³ Margaret W. Rossiter, »The Matthew Matilda Effect in Science«, *Social Studies of Science* 23/2 (1993): 325–341; *Women Scientists in America, Struggles and Strategies to 1940*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1982; *Women Scientists in America: Before Affirmative Action, 1940–1972*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1995; *Women Scientists in America: Forging a New World Since 1972*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2012.

¹⁴ Matilda Joslyn Gage, »Woman as an Inventor«, *The North American Review* 136/318 (1883): 478–489.

¹⁵ Robert K. Merton, »The Matthew Effect in Science: The Reward and Communication Systems of Science are Considered«, *Science* 159/3810 (1968): 56–63.

¹⁶ Robert K. Merton, »The Matthew Effect in Science, II: Cumulative Advantage and the Symbolism of Intellectual Property«, *Isis* 79/4 (1988): 606–623.

(belega) moškega.¹⁷ Danes takšno stereotipno imaginacijo spreminjamo tudi s knjigami, kot je ta pred vami.

Tudi samo razumevanje tega, kar imenujemo znanost, je bilo do pred kratkim, in je pogosto še vedno, **moškocentrično**. Pojma racionalnosti in objektivnosti, ki se jemljeta kot temelja znanstvenega načina razmišljanja in sklepanja od razsvetljenstva naprej, sta bila zgodovinsko koncipirana iz pozicije tistih, ki so znanost ustvarjali (oz. jo imeli pravico ustvarjati). To moderno konceptualizacijo znanosti so (od razsvetljenstva naprej) formirali odrasli beli moški, praviloma (vsaj) srednjega razreda in predvsem iz evropske kulturne tradicije.¹⁸ To je bil tudi *idealtip* »človeka«, v odnosu do katerega so bile ženske videne kot »drugi«,¹⁹ odmik od standarda, ter posledično dojemane kot inferiorne.²⁰ V evropocentričnem znanstvenem polju, ki se strukturira kot »moderna znanost«, so bili podobno ali še slabše obravnavani ljudje »druge rase« ter tisti, ki so bili po telesnih, kognitivnih in vedenjskih značilnostih ali po spolnem izrazu in nagnjenosti dojemani kot »drugačni«.

Zaradi vseh teh zgodovinskih zapuščin je nujno, da interveniramo v pisanje zgodovine znanosti. To **»vpisovanje« žensk v zgodovino** tam, kjer so bile nevidne, spregledane in zanemarjene, je od 1970-ih letih naprej vzela za svoje poslanstvo (zahodni) feminizem drugega vala.²¹ To v praktičnem smislu pomeni pisanje zgodovine iz perspektive izkušenj različnih skupin žensk, razširjanje polja zgodovinopisja tako, da poleg politične zaobjame tudi zgodovino

zasebnega in intimnega življenja, ter raziskovanje zgodb o pomembnih in/ali izjemnih ženskah, njihovem delu, mnenju ter ustvarjalnosti. V socialistični Jugoslaviji je tudi onkraj striktno feminističnega diskurza obstajala določena tradicija pisanja zgodovine žensk, začenši s sodelovanjem žensk v narodno-osvobodilnem boju med drugo svetovno vojno. Dva prispevka v tej knjigi sta posvečena prav makedonski zgodovinarki Vera Veskovik-Vangeli in kosovski zgodovinarki Driti Bakija Gunga, ki sta se posvečali zgodovini položaja žensk znotraj družbenih procesov.²²

Prikazati ženske v zgodovini znanosti pogosto pomeni osvetliti tisti del znanstvenega procesa, ki je manj viden in ovrednoten. O tem pričajo zgodovinski primeri žensk, ki so v skupinah delovale kot »računalnik« in lastnoročno izpe-ljale kompleksne matematične izračune, potrebne za velike premike v astronomiji: tako imenovane Harvardske računarke (*Harvard Computers*), dejavne na tej univerzi v obdobju 1881–1919, ter temnopolte računarke,²³ ki so med drugo svetovno vojno in takoj po njej delale v zahodnem delu agencije, ki ji danes rečemo NASA (zaradi tega naziv *West Computers*).²⁴ S tem, ko dodajamo ženske v zgodovino znanosti, spreminjamo tudi samo razumevanje tega, kaj je znanost: namesto slike genialnega posameznika dobimo sliko medsebojno povezanih skupin različnih ljudi, namesto osredotočanja na edinstvenost določenega odkritja posvečamo pozornost procesu odkrivanja in dognanj ter različnim osebam, ki v tem procesu sodelujejo.

¹⁷ V znani psihološki raziskavi so otroci risali podobo za angleško besedo *scientist* (»znanstvenik_ca«, kar je v angleščini spolno nedoločen samostalni), ki je bila praviloma moški. David Wade Chambers, »Stereotypic Images of the Scientist: The Draw-a-Scientist Test«, *Science Education* 67/2 (1983): 255–265.

¹⁸ Do razsvetljenstva je bila »zibelka« znanosti na Bližnjem vzhodu in na Kitajskem.

¹⁹ Simone de Beauvoir, *Drugi spol* (ur. Eva D. Bahovec), Ljubljana: Krtina, 2013 [1949].

²⁰ Angelam Saini, *Inferior: How Science Got Women Wrong - and the New Research That's Rewriting the Story*, Boston: Beacon Press, 2017.

²¹ Npr. Gerda Lerner, *The Majority Finds Its Past: Placing Women in History*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2014 [1979].

²² Gl. njuni publikaciji: Vera Veskovik-Vangeli, *Ženata vo revolucijata na Makedonija: 1941–1945* (Ženske v makedonski revoluciji: 1941–1945), Skopje: Institut za nacionalna istorija; Zavod za unapreduvanje na stopanstvoto vo SRM, 1982; Drita Bakija Gunga, *Gratë e Kosovës në periudhën e ndërtimit Socialist: 1945–1978* (Kosovske ženske v obdobju izgradnje socializma: 1945–1978), Prishtinë: Enti i Historisë së Kosovës, 1986. Sicer pa ena od ključnih publikacij iz tega obdobja: Jovanka Kecman, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918–1941*, Beograd: Narodna knjiga; Institut za savremenu istoriju, 1978.

²³ Izraz »računar« oz. »računarica« tukaj označuje osebo, ki dela matematični izračun.

²⁴ Zing Tsjung, *Forgotten Women*, str. 14–17, 191–194. Zgodba o »zahodnih računkah« (*West Computers*) je bila prikazana v filmu *Skriti faktorji* (*Hidden Figures*; režija Theodore Melfi, 2016).

V tej knjigi želimo pokazati, da so ženske sestavni del tradicije znanstvenega razvoja na našem prostoru. Poseben poudarek s tem dajemo na vzpostavljanje institucij, ustvarjanje infrastruktur in utemeljevanje disciplin, na sodelovanje in na prenos znanj – na dejavnosti, ki so v individualističnih časih premalo cenjene.

Kaj nam knjiga (novega) prinaša

Z načrtnim »vpisovanjem žensk v zgodovino« so pri nas, tako kot drugod, najprej začele feministično naravnane znanstvenice, večinoma iz humanističnih in družboslovnih ved. Začelo se je z biografskimi esejmi v feministično orientiranih časopisih, danes se pa objavljajo celotne knjige, posvečene »ženski zgodovini« in pomembnim ženskam,²⁵ na njih se opozarja z muzejskimi in drugimi razstavami,²⁶ s spletnimi stranmi in družbenimi omrežji,²⁷ s tematskimi turističnimi ponudbami,²⁸

25 Jasenka Kodrnja, ur., *Rodno/spolno obilježavanje prostora i vremena u Hrvatskoj*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2006; Alenka Šelih, Milica Antić Gaber, Alenka Puhar, Tanja Rener, Rapa Šuklje in Marta Verginella, ur., *Pozabljena polovica: Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana: Založba Tuma & SAZU, 2007; Jasmina Čaušević, ur., *Zabilježene – Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku*, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar & Fondacija CURE, 2014; Nataša Nelević, ur., *Žensko nematerijalno kulturno nasljeđe Crne Gore: nove mape, rodne perspektive*, Podgorica: NOVA Centar za feminističku kulturu, 2020. Za regionalni pregled gl. Francisca de Haan, Krassimira Daskalova in Anna Loutfi, ur., *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms Central, Eastern and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, Budapest: CEU Press, 2006.

26 Npr. razstava *Muze: bosanskohercegovačke umjetnice i naučnice*, Nacionalna i univerzitetna biblioteka BiH (Sarajevo), 2011; razstava *Znamenite žene Novog Sada*, Muzej Grada Novog Sada, marec 2021; potujoča razstava *Ženske v matematiki po Evropi – Galerija portretov* (www.women-in-math.net), ki jo je za slovensko publiko dopolnil Odbor za ženske pri Društvu matematikov, fizikov in astronomov Slovenije leta 2021 in od tedaj še vedno potuje.

27 Npr. Facebook skupina *Nauka je ženskog roda* (www.facebook.com/NaukaJeZenskogRoda), blog *Kakva ženska!* (www.kakvazenska.com); projekt na Instagramu #ŽeneBiH (www.instagram.com/zenebih); spletna stran *Muzej žena Crne Gore* (www.muzejzena.me).

28 Npr. feministična tura po Ljubljani v organizaciji zavoda Urbana vrana (www.ptich.si/sl/ljubljanska-feministicna-tura) ter turistični vodnik po Sloveniji: Tea Hvala, ur., *Po svoji poti: 25 izletov po zgodovini žensk*, Ljubljana: Društvo za promocijo žensk v kulturi – Mesto žensk, 2021.

z namiznimi igrami²⁹ in z drugimi didaktičnimi sredstvi.³⁰ Zgodbe žensk v posameznih znanstvenih disciplinah in v akademskem polju so postale tudi tema znanstvenih konferenc³¹ in publikacij.³²

V zadnjih letih smo pričali intenzivni popularizaciji zgodovine žensk in njihovem približevanju vse mlajši populaciji. Komercialni preboj knjige *Zgodbe za lahko noč za uporniške punce*,³³ ki prinaša sto pripovedi o izjemnih ženskah, je globalno razširil nov žanr pisanja o pomembnih osebnostih skozi kratke, poljudno spisane biografske zgodbe, pogosto pospremljene z zanimivimi ilustracijami. Ta popularni žanr je našel odmev tudi v naši kulturni sferi, kjer so bile v zadnjih letih objavljene knjige o nepozabnih ženskah na Slovenskem,³⁴

29 Npr. Igra s kartami *Fierce Women* (Neustrašne ženske), narejena v okviru projekta »Women on Women« (Ženske o ženskah) partnerskih organizacij Mesto žensk (Slovenija), Tiiiit! Inc. (Severna Makedonija), K-zona (Hrvaška) in Outlandish Theatre Platform (Irski) (<http://www.cityofwomen.org/sl/content/karte-neustrasne-zenske>).

30 Npr. pedagoško gradivo za izvedbo učne ure ob mednarodnem dnevu žensk – kviz #VsakDan8Marec, Mesto žensk (www.cityofwomen.org/sl/content/vsakdan8marec).

31 Npr. Štefan Predin, ur., *Zbornik – Ženska v farmaciji, medicini in naravoslovju: mednarodni simpozij v Mariboru, 16. septembra 2000*, Maribor: Mariborske lekarne, 2000; Edim Šator, ur., *Zbornik radova: Naučna/Znanstvena konferencija Bosanskohercegovačke naučnice/znanstvenice i njihov istraživački rad, Mostar, 13–14. april/travanj 2018. godine*, Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke/znanosti, 2019; Lada Stevanović, Mladena Prelić in Miroslava Lukić Krstanović, ur., *Naučnice u društvu: Radovi sa konferencije održane od 11. do 13. februara 2020. u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti u Beogradu*, Beograd: Etnografski institut SANU.

32 Npr. Marta Klanjšek Gunde in Maja Remškar, *Fizika, moj poklic: Življenje in delo naših fizičark*, Ljubljana: Društvo jedrskih strokovnjakov Slovenije, 2007; Dragana Popović, *Žene u nauci: od Arhimeda do Ajnštajna ... osvajanje osvojenog*, Beograd: Službeni glasnik, 2012; Svenka Savić, ur. *Profesorke Univerziteta u Novom Sadu: životne priče*, Novi Sad: Ženske studije i istraživanja; Futura publikacije, 2015; Helena Seražin, ur., *V ospredje. Pionirke slovenske arhitekture, gradbeništva in oblikovanja*, Ljubljana: Založba ZRC, 2020.

33 V izvirniku: Elena Favilli in Francesca Cavallo, *Good Night Stories for Rebel Girls*, Timbuktu Labs, 2016.

34 Milica Antić Gaber idr., *Nepozabne: ženske, ki so premikale meje našega sveta*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2020.

neustrašnih hrvaških ženskah,³⁵ ključovalnih Srbkinjah³⁶ in izjemnih ženskah Bosne in Hercegovine.³⁷ Očitno je okvir zgodovinske imaginacije in intervencije predvsem nacionalen,³⁸ tako kot je uradno zgodovinopisje praviloma zamejeno z državnimi in zamišljenimi nacionalnimi mejami. Iz takšnega pristopa izhaja tudi nacionalno obeleževanje profesionalne biografije (»prva slovenska arhitektka«), čeprav se je ta raztegovala skozi več državnih tvorb in čez več geografskih točk, ali pa podobno »nacionaliziranje« dosežkov (»izumiteljica prvega hrvaškega laserja«), ki so po svoje izven kategorij nacij in držav. Po drugi strani se zavedamo, da vsako pisanje z (geografskega) obrobja pomeni odločanje za izbor po nekem kriteriju, ter da je v času dominacije nacionalnih zgodovin intervencija v zgodovinopisje po nacionalnem kriteriju tudi smiselna. Naša knjiga zato namenoma ni ozko nacionalno opredeljena, temveč »jugoslovanska«, čeprav ni zastavljena kot reprezentativna niti za vse narodnosti niti za vsa znanstvena področja. Določilo »jugoslovanska« pa je treba razumeti pogojno, ker so znanstvenice, ki so jim posvečeni prispevki v tej knjigi, delovale na prostoru nekdanje Jugoslavije tudi pred in po obstoju skupne države, veliko pa tudi izven nje, upoštevajoč migracije in pretok idej, ki so posebej značilni za znanstvene poklice. Odločitev za prevladujoči časovni in geografski okvir socialistične Jugoslavije izhaja iz narave samega znanstvenega razvoja, ki obeležuje biografije večine oseb, predstavljenih v tej knjigi.

35 Tatjana Barat, *Priče o neustrašivim hrvatskim ženama*, Zagreb: Iris Illyrica, 2019; Rosie Kugli, *Ikone – Neustrašive žene koje su promijenile Hrvatsku*, Zagreb: Iris Illyrica, 2020.

36 Ivana Nešić, *Priče o prkosnim Srpkinjama*, Beograd: Urban Reads, 2018.

37 Amila Hrustić Batovanja, Masha Durković in Hatidža Gušić, *ŽeneBiH: Ilustrirana knjiga o izuzetnim ženama*, samozaložba, 2019.

38 V tem smislu najširše zastavljena knjiga za okvir jemlje ženske (iz različnih zgodovinskih obdobij), ki so vsaj delno ustvarjale na prostoru, ki danes zajema Srbijo in srbsko govoreče prostore, vključno z ženskami nacionalnih manjšin: gl. Jelena Mitrović in Sonja Bajić, *Kakva ženska! Priče o ženama koje su bile progresivne kada to nije bilo moderno*, Beograd: Kreativni centar, 2018.

V knjigah ali na spletnih straneh,³⁹ ki se osredotočajo na znanstvenice ali inovatorke, je posebna pozornost namenjena tistim, ki so na nekem področju bile »prve«: prve študirale, prve doktorirale, prve postale profesorice. To, da je neka ženska »oralna ledino« in prva vstopila v do tedaj izključno moško polje, je nedvomno pomemben podatek za zgodovino neke znanstvene discipline ali univerze in še posebej bistven podatek v biografiji neke osebe. Vendar pa slavljenje »prvosti« še ne pomeni dejanskega koraka k bolj enakopravnemu položaju za vse druge ženske (ali druge diskriminirane osebe) in je lahko le iluzija odpravljanja neenakosti.⁴⁰ Poleg tega so ženske, ki so bile v nečem »prve«, pogosto dobile to možnost zato, ker so prihajale iz privilegirane družbene pozicije, ne pa zato, ker je sistem dejansko postal odprt za vse ženske.

Druga stalnica v publikacijah o znanstvenicah je ciljno pisanje z namenom odprave predsodkov o tem, da so ženske manj inteligentne, manj nagnjene k logičnem sklepanju in da jih naravoslovje in tehnologija preprosto manj zanimata. Pri opisovanju izumov, ki so jih ustvarile ženske, je pogosto izpostavljano neskladje med družbenimi stereotipi o ženskah in genialnostjo nekega odkritja, ki ga je ustvarila ženska – Hedy Lammar (1914–2000) je primer priljubljene hollywoodske igralka, ki je izumila temelje brezžične tehnologije WiFi.⁴¹ Zgodbe o znanstvenicah imajo pogosto narativni lok o težavnem soočanju osebe z ovirami (npr. pri vpisu na univerzo ali pridobitvi profesure), predsodki in stereotipi (npr. da lepa ženska oziroma mati ne more opravljati znanstvenega dela), seksizmi in »drugostjo« (npr. kako biti edina ženska v »moškem prostoru«).

39 Npr. *Lady Science* (<https://www.ladyscience.com>).

40 Katarina Pavičić-Ivelja, »Zašto svaka 'prva žena na/u...' nije razlog za slavljenje«, *Zeničke sveske: Časopis za društvenu fenomenologiju i kulturnu dijalogiku* 27 (2018): 141–146.

41 Ignatofsky, Rachel. 2016. *Women in Science: 50 Fearless Pioneers Who Changed the World*. Berkeley: 10 Speed Press, str. 69; Mukherjee, Sumita. b. n. d. *Women in STEM: Women Who Changed Science and the World Pioneers in Science, Technology, Engineering and Math*, str. 27, www.wizkidsclub.com (dostop do vseh strani v tem članku: 5. julij 2022).

To so pogosto zgodbe o osebnem odrekanju, izjemni upornosti in pogumu. Vendar pa ta forma herojske pripovedi vsebuje past pretirane individualizacije nečesa, kar je v osnovi sistemski problem neenakosti žensk oz. problem večdimenzionalnih družbenih neenakosti. Herojska pripoved pošilja sporočilo, da bo tista, ki je izjemna, premagala vse ovire, s tem pa je breme odpravljanja ovir postavljeno na posameznico, ne pa na družbo, sistem, državo, ki imajo dejansko vajeti v rokah.

Ta knjiga zato ni izbor »najboljših« znanstvenic, prav tako ni seznam »prvih« doktoric v posameznih znanstvenih disciplinah. Iz te zbirke zgodb o osebah ni mogoče generalizirati o »ženski izkušnji« v znanosti, in to tudi ni bil naš namen. Nekatere zgodbe sicer prikažejo specifično ženske izkušnje, kot so spopadanje s seksističnimi komentarji in prezrtost pri nagrajevanju, vendar sta poglobljena poudarka knjige na pomembnosti znanstvenega dela in na tem, kako so ženske soustvarjale znanstveni razvoj in premikale meje na veliko različnih načinov.

JOVANA MIHAJLOVIĆ TRBOVC je znanstvena sodelavka na Inštitutu za kulturne in spominske študije na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU). Diplomirala je na Univerzi v Beogradu in na Londonski šoli ekonomije in političnih ved (London School of Economics and Political Science – LSE), magistrirala na Srednjeevropski univerzi (Central European University – CEU) v Budimpešti ter doktorirala na Univerzi v Ljubljani. Leta 2015 je prejela nagrado *Jean Blondel PhD Prize* za najboljšo disertacijo s področja politike, ki ga podeljuje Evropski konzorcij za politološke raziskave (European Consortium for Political Research – ECPR). Njeno raziskovalno polje je na presečišču spominskih študij, političnih ved in študij spola. Objavljala je na temo politik preteklosti in družbenega spomina na razpad Jugoslavije in drugo svetovno vojno ter reproduciranja zgodovine v šolskih učbenikih. Posveča se tudi raziskovanju žensk v času socializma ter enakosti spolov v znanosti in vlogi družbenega spola v raziskovanju danes. Sodeluje v uredniški ekipi zbornika primarnih virov *Texts and Contexts from the History of Feminism and Women's Rights: East Central Europe, Second Half of the Twentieth Century* (Teksti in konteksti iz zgodovine feminizma in pravic žensk: Vzhodna in Srednja Evropa, druga polovica dvajsetega stoletja; CEU Press, 2023). Je članica Komisije za enake možnosti na področju znanosti v Sloveniji in je svetovalka za enakost spolov na ZRC SAZU.

Selena Vitezović

Zagorka Letica

* gonilna sila v ozadju arheologije
prazgodovine*

Znana imena in odkritja v znanstveni sferi imajo običajno podobo moškega, medtem ko njihove sodelavke pogosto ostanejo v ozadju. To je ena izmed takšnih zgodb.

Arheologija sodi med znanosti, ki so tudi v širši javnosti vedno priljubljene, v veliki meri zaradi fascinantnih skritih zakladov preteklih civilizacij, vsekakor pa k njeni priljubljenosti pripomorejo tudi romantične upodobitve v literaturi, na primer v knjigah Agathe Christie, katere mož Max Mallowan je bil svetovno priznan arheolog. Zato arheologi pogosto postanejo znani tudi izven strogo znanstvenih in strokovnih krogov. Lord Carnarvon in Howard Carter sta z odkritjem Tutankamonove grobnice pred skoraj sto leti postala svetovno znana, na območju nekdanje Jugoslavije pa je bil najbolj znan arheolog Dragoslav Srejšović, ki je zaslovel zlasti z odkritji na najdiščih Lepenski Vir in Gamzigrad. Srejšovićeve sodelavke in sodelavci so medtem večinoma ostali v njegovi senci, čeprav so imeli enake zasluge za ta odkritja. Posebno mesto med njimi ima Zagorka Letica.

* Op. ur.: Zahvaljujem se dr. Saši Čaval za svetovanje glede slovenske različice tega besedila.

Zagorka Letica in Dragoslav Srejšović med raziskovanjem najdišča Lepenski Vir
(© fotodokumentacija Arheološkega inštituta Beograd).

Antropomorfna kamnita skulptura iz Lepenskega Vira med izkopavanjem
(© fotodokumentacija Arheološkega inštituta Beograd).

Zagorka Letica se je rodila leta 1911 v Sarajevu.¹ Zaključila je gimnazijo v Beogradu, med obema svetovnjima vojnima pa je živela v tujini in izpopolnjevala svoje znanje tujih jezikov – francoščine, nemščine in angleščine. Po drugi svetovni vojni, leta 1954, se je vpisala na študij arheologije na Univerzi v Beogradu. Diplomirala je leta 1958, leta 1965 pa je zagovarjala doktorsko disertacijo z naslovom *Plastika bronaste dobe v Jugoslaviji*. Naziv znanstvene sodelavke je pridobila leta 1967, leta 1983 pa se je upokojila kot višja znanstvena sodelavka. Umrla je leta 2004.

¹ Miodrag Sladić, »Zagorka Letica«, *Arhaika* 2 (2009), 248.

Delovno dobo je preživela v Arheološki zbirki Oddelka za arheologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Beogradu, kjer je začela delati kmalu po diplomi leta 1959, najprej kot prostovoljka od leta 1961 naprej pa kot redno zaposlena. Glavne naloge Arheološke zbirke so bile restavracija, objavljanje in predstavljanje arheoloških najdb ter pomoč pri praktičnem delu študija arheologije.² Zbirko je leta 1929 ustanovil Miloje M. Vasić, po drugi svetovni vojni pa je bila v okviru reorganizacije Filozofske fakultete in njenih oddelkov vključena v Oddelek za arheologijo. Zagorka Letica je po upokojitvi Miloja Vasića dejansko postala prva oseba, ki je bila neposredno zadolžena za njen fond. Svojemu delu je bila zelo predana. Najprej je k zbirki priključila del študijskih najdb, ki so bile do tedaj nestrokovno deponirane v prostorih sedeža patriarha Srbske pravoslavne cerkve, ter zbirko dejansko fizično preselila in postavila v današnje prostore v stavbi Kapetana Miše (srb. *Kapetan-Mišino zdanje*) v Beogradu. Na začetku so bili v zbirki shranjeni samo najbolj reprezentativni predmeti, po zaslugi Zagorke Letica in njenih prizadevanj pa so ustanovili Inventar ter najdbe iz fonda deponirali in klasificirali v skladu z zahtevami sodobne arheologije. Z Dragoslavom Srejovićem sta tudi poskrbela, da zbirka poleg arheoloških najdb z najdišč Vinča in Židovar vključuje tudi artefakte iz Lepenskega Vira in Vlasca.³

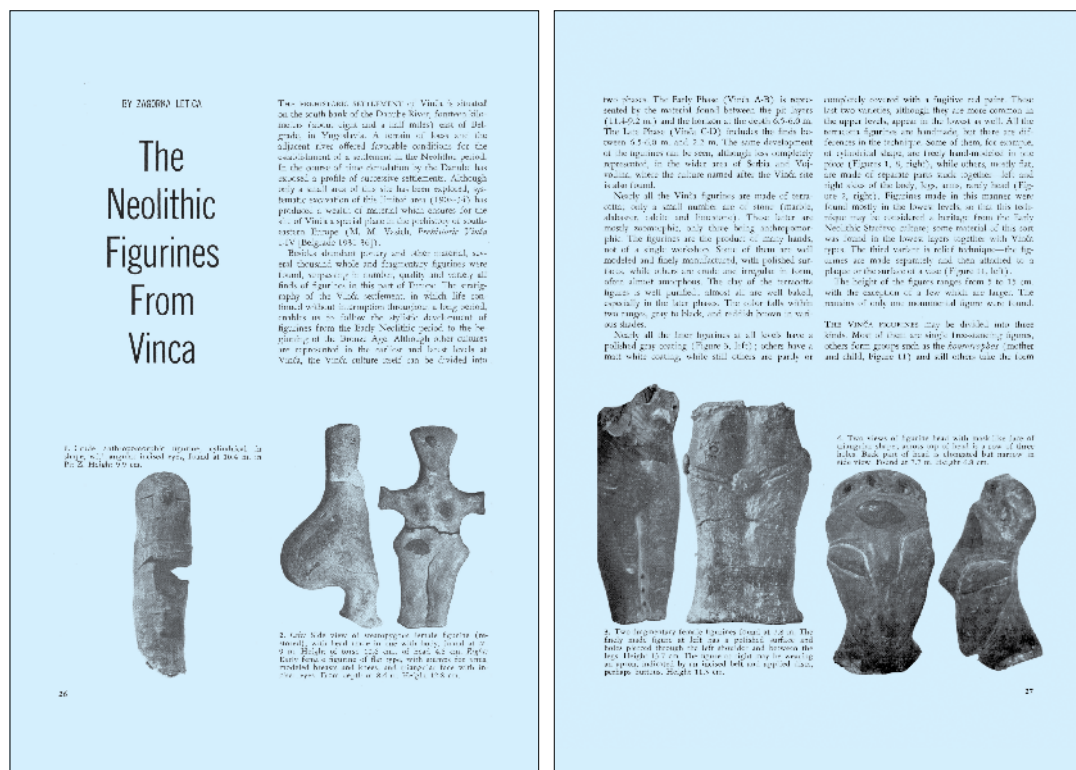
Poleg dela z organizacijo in urejanjem fonda Arheološke zbirke se je ukvarjala tudi z objavljanjem gradiva iz fonda, predvsem z najdišča Vinča-Belo Brdo. Med njenimi deli je treba posebej izpostaviti članek o figuricah, ki ga je leta 1964 objavila v ameriški reviji *Archeology*, ki objavlja znanstvena besedila prilagojena širšemu bralstvu.⁴ Revija *Archaeology* objavlja informacije o arheoloških najdbah in poročila o izkopavanjih z vsega sveta, še posebej pa tiste,

² Miroslav Lazić, »Arheološka zbirka«, v: *Filozofski fakultet 1838–1998*, ur. Rade Mihaljčić, Beograd: Filozofski fakultet, 1998, 440–445; Marko Janković, »Od Vasićeve do Arheološke zbirke: 90 godina od osnivanja Arheološke zbirke Filozofskog fakulteta u Beogradu« (Od Vasićeve do Arheološke zbirke: 90 let od ustanovitve Arheološke zbirke Filozofske fakultete v Beogradu), *Arhaika* 9 (2021): 1–34.

³ Janković, »Od Vasićeve do Arheološke zbirke«.

⁴ Zagorka Letica, »The Neolithic figurines from Vinca« (Neolitske figurice iz Vinče), *Archaeology* 17/1 (1964): 26–32.

ki izstopajo po svoji spektakularnosti in ekskluzivnosti. Z objavo članka v tej reviji je Zagorka Letica vsekakor pomembno prispevala k arheologiji na ozemlju Srbije, tako v znanstvenem smislu kot z vidika njene popularizacije v svetu.

Slike iz članka Zagorka Letica, »The Neolithic figurines from Vinca«, *Archaeology* 17/1 (1964), str. 26 in 27.

Leta 1973 je bila objavljena njena disertacija v spremenjeni obliki, kot knjiga z naslovom *Antropomorfne figurine bronzanog doba u Jugoslaviji* (Antropomorfne figurice bronzane dobe v Jugoslaviji),⁵ ki je še danes nepogrešljivo delo za vse,

⁵ Zagorka Letica, *Antropomorfne figurine bronzanog doba u Jugoslaviji* (Antropomorfne figurice bronzane dobe v Jugoslaviji), Beograd: Filozofski fakultet, Savez arheoloških društava Jugoslavije, 1973.

ki se ukvarjajo z bronzasto dobo, pa tudi za vse, ki se ukvarjajo z antropomorfno plastiko v prazgodovini.

Zagorka Letica je bila tesna sodelavka Dragoslava Srejovića in je z njim sodelovala pri raziskavah (pravzaprav je *de facto* vodila izkopavanja) več pomembnih najdišč v Srbiji, kot so Grivac, Ljuljaci, Kusovac,⁶ Latinsko Groblje⁷ in druga.

Najpomembnejše je bilo njeno sodelovanje pri raziskovanju prazgodovine Djerdapa (srb. *Đerdap*), velike soteske na reki Donavi, na meji med Srbijo in Romunijo. V petdesetih letih prejšnjega stoletja se je začel zelo obsežen meddržavni projekt Jugoslavije in Romunije za izgradnjo hidroelektrarne na delu Donave v Djerdapski soteski. Na tem območju se je v preteklosti odvijalo pestro življenje, zato so tudi arheološki ostanki izjemno bogati in raznoliki. Ker je gradnja hidroelektrarne vključevala tudi dvig vodne gladine na velikem območju, je bilo ogroženih veliko arheoloških najdišč. Zato se je leta 1964 začel projekt zaščitnih arheoloških raziskav »Đerdap I« – največji projekt arheoloških izkopavanj na jugoslovanskem ozemlju doslej ter eden največjih tovrstnih projektov v evropski arheologiji.

Ob začetku projekta »Đerdap I« so za najpomembnejše arheološke ostanke veljali tisti, povezani z utrdбами iz časov dačanskih vojn pod vodstvom cesarja Trajana (101–102, 105–106 našega štetja), vključno s Trajanovo ploščo, spomenikom, vklesanim v skalo v soteski, ki priča o tem, da je tam nekoč stal most. Pri raziskovanju so zelo hitro odkrili številne nove najdbe izjemnega pomena za raziskovanje preteklosti, predvsem iz prazgodovinskega obdobja.

⁶ Navedena kot vodja v sodelovanju z M. Jerinić, kustosom Narodnega muzeja v Kragujevcu – opomba v: Zagorka Letica, »Brdo, Kusovac, Kragujevac – naselje starčevačke in vinčanske grupe« (Brdo, Kusovac, Kragujevac – naselbina starčevaške in vinčanske skupine), *Arheološki pregled* 12 (1970): 15.

⁷ Navedena kot vodja projekta »Etno-kulturni odnosi tokom bronzanog doba na teritoriji Srbije« (Etnično-kulturni odnosi v času bronzane dobe na ozemlju Srbije) skupaj z D. Srejovićem – opomba v: Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, »Praistorijska nekropola na lokalitetu Latinsko Groblje« (Prazgodovinska nekropola na najdišču Latinsko Groblje), *Novopazarški zbornik* 4 (1980): 155–159.

Nekatere izmed teh najdb so izzvale navdušenje tudi v nestrokovni javnosti, najspektakularnejše med njimi pa izvirajo z najdišča Lepenski Vir, kjer so našli najstarejše kamnite skulpture v Evropi. Zaradi tega odkritja je raziskovanje Djerdapske soteske široko zaslovelo, projektu pa je bilo zagotovljeno financiranje za nadaljnje raziskovanje.⁸

Pogled z Lepenskega Vira na romunsko obrežje Donave in planino Treskavac (rom. *Trescovaț*) (fotografija © Selena Vitezović).

Pogled z razgledne točke Ploče na srbski strani Donave na del soteske Djerdap, ki sem imenuje Veliki kazan (fotografija © Dragan Mihajlović).

Zagorka Letica je bila vodja raziskovanja na najdiščih Mala Livadica in Velika Livadica pri Boljetinu (v okolici Djerdapa),⁹ še posebej pomembno pa je bilo njeno sodelovanje pri raziskavah na najdiščih Lepenski Vir in Vlasac. V terenskih dnevnikih z Lepenskega Vira piše: »Vodja izkopavanj na Lepenskem Viru je dr. Dragoslav Srejović, sodelavka pa dr. Zagorka Letica, znanstvena sodelavka na Filozofski fakulteti v Beogradu. Ekipo sestavljajo: [...]«. ¹⁰ Iz tega je razvidno, da je bila Z. Letica dejansko sovodja raziskovanja. Glede na to, da je imel Srejović tudi veliko drugih obveznosti (med drugim so sočasno potekala ameriško-jugoslovanska izkopavanja na najdišču Divostin, kjer je bil Srejović vodja jugoslovanske ekipe), je jasno, da je največ dela na najdišču opravila prav

⁹ Zagorka Letica, »Male Livadice, Boljetin – naselje bronzanog doba« (Male Livadice, Boljetin – naselbina bronaste dobe), *Arheološki pregled* 12 (1970): 73–74; Zagorka Letica, »Velike Livadice, Boljetin – praistorijska naselja« (Velike Livadice, Boljetin – prazgodovinski naselbini), *Arheološki pregled* 12 (1970): 74–75.

¹⁰ »Dnevnik iskopavanja lokalitet Lepenski Vir kod sela Boljetina. Juli – avgust 1969« (Dnevnik izkopavanja najdišča Lepenski Vir pri vasi Boljetina. Julij–avgust 1969), dokumentacija Arheološkega inštituta. Podobne so tudi formulacije za terenske dnevnike v drugih letih raziskovanj.

⁸ Za več informacij o zgodovini arheoloških raziskovanj Djerdapa gl. med drugim Nemanja Mrđić, Vesna Bikić, Dragana Antonović, Milica Radišić in Slaviša Perić, »Arheološka istraživanja u Đerdapu« (Arheološke raziskave v Djerdapu), v: *Mnemosynon firmitatis*, ur. Vesna Bikić in Josip Šarić, Beograd: Arheološki institut, 2017, 67–90, s citirano literaturo.

Z. Letica. Najdišče Lepenski Vir je proslavilo Srejovića, ki je o tem najdišču napisal knjigo,¹¹ prevedeno tudi v angleščino in objavljeno pri prestižni založbi Thames and Hudson,¹² medtem ko je Z. Letica samostojno objavila več člankov o pokopavanjih in pogrebnih obredih.¹³

Najdišče Vlasac, pogled z zahoda in vzhoda (vir: Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, *Vlasac. Mezolitsko naselje u Đerdapu I*, 1978).

¹¹ Dragoslav Srejović, *Lepenski Vir*, Beograd: Srpska književna zadruga, 1969.

¹² Dragoslav Srejović, *Europe's first monumental sculpture: new discoveries at Lepenski Vir* (Prva monumentalna skulptura v Evropi: nova odkritja na Lepenskem Viru), London: Thames and Hudson, 1972.

¹³ Zagorka Letica, »Sahranjivanje i pogrebni rituali u kulturi Lepenskog Vira« (Pokopavanje in pogrebni obredi v kulturi Lepenskega Vira), v: *Počeci ranih zemljoradničkih kultura u Vojvodini i srpskom Podunavlju*, *Materijali* 10 (1974): 51–57.

Po Lepenskem Viru so sledila še odkritja in raziskovanje drugih najdišč iz tega obdobja. Med njimi je najpomembnejše najdišče Vlasac, ki se nahaja nizvodno od Lepenskega Vira. Tukaj sicer niso našli spektakularnih skulptur, so pa dobili veliko kakovostnejše in raznovrstnejše arheološke podatke o različnih vidikih življenja v preteklosti – našli so veliko vsakodnevnega orodja in orožja za lov in ribolov iz kosti, rogovja in kamna, nakit iz uvoženih školjčnih lupin, pa tudi veliko grobov, z analizo katerih so lahko določili natančno kronologijo, izvor pokopanih ljudi, njihov način prehranjevanja in še mnogo drugega. Na tem najdišču je bila Zagorka Letica podpisana kot vodja skupaj z Dragoslavom Srejovićem.¹⁴

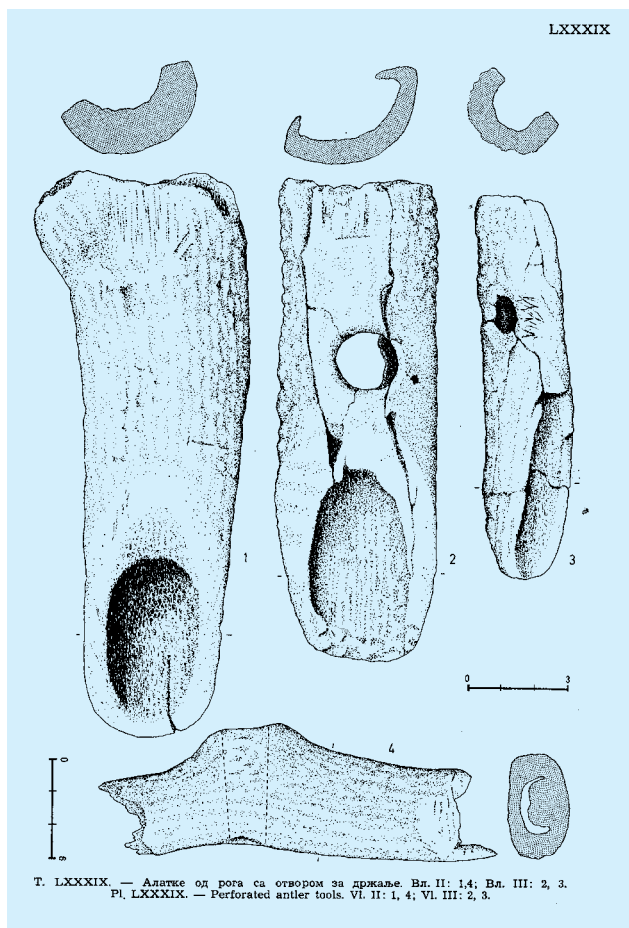
Vlasac je obenem tudi najbolje in najpodrobneje objavljano prazgodovinsko najdišče v Djerdapu. Zagorka Letica je najprej objavila nekaj člankov, samostojno in skupaj z Dragoslavom Srejovićem,¹⁵ celotno gradivo in rezultati analiz pa so bili objavljeni v dvojnem zborniku prispevkov *Vlasac. Mezolitsko naselje u Đerdapu I i II* (Vlasac. Mezolitska naselbina v Djerdapu I in II).¹⁶ Prav Zagorka Letica je zaslužna ne samo za to, da je knjiga *Vlasac* ugledala luč sveta, temveč tudi za zasnovo knjige in konec koncev za njeno izjemno kakovost. Prvi zvezek, naslovljen *Arheologija*, vsebuje poglavja o stratigrafiji najdišč in o premičnih in

¹⁴ Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, »Vlasac, Boljetin – epipaleolitska naselja i grobovi« (Vlasac, Boljetin – epipaleolitske naselbine in grobovi), *Arheološki pregled* 12 (1970): 67–73.

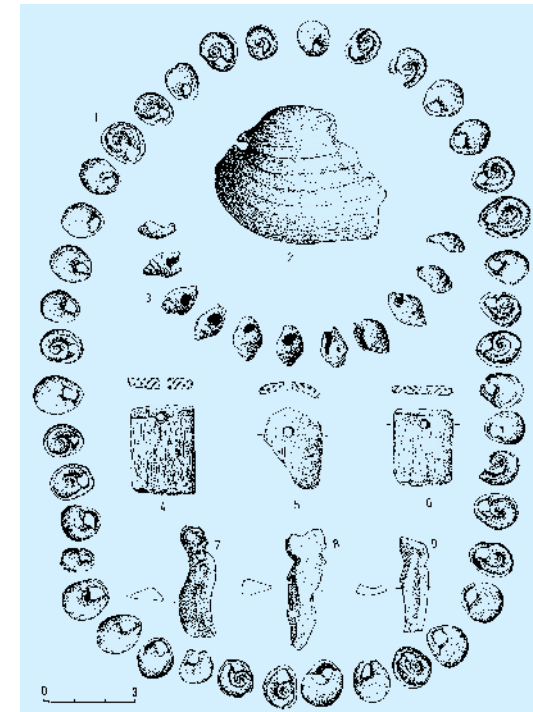
¹⁵ Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, »Vlasac, Boljetin – epipaleolitska naselja i grobovi« (Vlasac, Boljetin – epipaleolitske naselbine in grobovi), *Arheološki pregled* 12 (1970): 67–73; Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, »Vlasac, Boljetin – epipaleolitska naselja i grobovi« (Vlasac, Boljetin – epipaleolitske naselbine in grobovi), *Arheološki pregled* 15 (1973): 9; Zagorka Letica, »Vlasac – nouvel habitat de la culture de Lepenski Vir« (Vlasac – nova naselbina kulture Lepenskega Vira), *Archaeologica Iugoslavica* 10 (1969): 7–11; Zagorka Letica, »Vlasac – habitat épipaléolithique dans la région des Portes de Fers« (Vlasac – epipaleolitska naselbina v regiji Gvozdena kapija / Železna vrata), v: *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques II*, Beograd, 1973, 188–192.

¹⁶ Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, *Vlasac. Mezolitsko naselje u Đerdapu. Tom I: Arheologija*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Posebna izdanja, vol. DXII, 1978; Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, ur. Milutin Garašanin, *Vlasac. Mezolitsko naselje u Đerdapu. Tom II: Geologija. Biologija. Antropologija*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Posebna izdanja, vol. DXII, 1978.

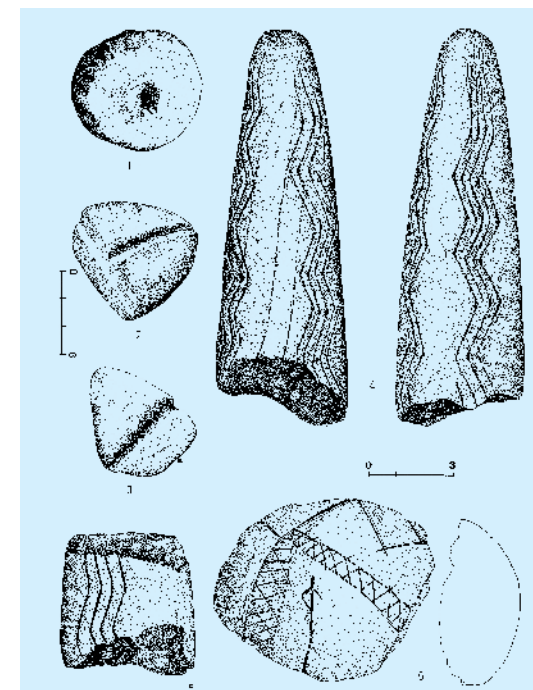
nepremičnih najdbah ter poglavja o družbi, gospodarstvu itd., drugi zvezek, z naslovom *Geologija. Biologija. Antropologija*, pa je zbirka člankov z analizami specializiranih, večinoma tujih strokovnjakov. Zagorka Letica je opravila večino sistematizacije arheološkega gradiva in napisala večino besedil za prvi zvezek, in čeprav je v drugem zvezku podpisana samo v uvodu (skupaj z D. Srejovićem), je jasno, da je veliko večino dela z organizacijo, zbiranjem in urejanjem poglavij opravila prav ona. Vlasac je še danes najbolj podrobno analizirano in objavljeno prazgodovinsko najdišče, ne samo v okviru zaščitnih raziskav Derdapa, temveč v Srbiji nasploh.

Koščeni artefakti (vir: Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, *Vlasac. Mezolitsko naselje u Đerdapu I*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1978).

Okrasni predmeti iz lupin mehkušcev, kosti in zob (vir: Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, *Vlasac. Mezolitsko naselje u Đerdapu I*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1978).

Loščeni kamniti predmeti: tolkala, orodje za loščenje in predmeti z vrezanim okrasjem (vir: Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, *Vlasac. Mezolitsko naselje u Đerdapu I*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1978).

Poleg pisanja znanstvenih del se je Zagorka Letica ukvarjala tudi s prevajanjem. Prevedla je knjigo *Prehistoric Art* (Prazgodovinska umetnost) Thomasa Powella iz leta 1970,¹⁷ ki je pomembna ne samo za študente arheologije, temveč tudi umetnostne zgodovine, in sodi med priporočeno študijsko literaturo.

Zagorka je o svojem delu napisala:

Vse moje arheološko delo se giblje izključno v okvirih prazgodovinske arheologije, povezano pa je predvsem z delom v Arheološki zbirki Univerze, oziroma s številnimi arheološkimi dokumenti, ki so tam shranjeni. Ker je Arheološka zbirka namenjena znanstvenemu delu, tako v zvezi z rednim poukom kot z delom znanstvenikov, velik del svojega časa posvečam sistematični in znanstveni obdelavi fondov te zbirke, ki vsebujejo gradivo iz starejših (Vinča, Židovar) ter novejših izkopavanj, ki jih je vodilo pedagoško in znanstveno osebje tega oddelka (Židovar, Vlasac in druga).¹⁸

Kolegi, ki so sodelovali z gospo Zago, kot so jo imenovali, se je ne spominjajo samo kot odlične arheologinje, temveč tudi kot širokosrčne, čudovite osebe. Pri delu je bila natančna in dobro organizirana, bila je pomembna sodelavka in opora Dragoslavu Srejoviću in njegovem delu, vendar pa je ostala v njegovi senci. Najpomembnejša zapuščina Zagorke Letice danes je Arheološka zbirka Filozofske fakultete v njenem današnjem obsegu in obliki ter knjigi *Vlasac* in *Antropomorfna plastika*, katerih pomen in relevantnost se v vseh teh letih nista zmanjšala. Nasprotno, knjigi sta še danes pomembna literatura, sta brani in citirani in ostajata nepogrešljiva literatura za študente in tudi vse prazgodovinske arheologe.

¹⁷ T. G. E. Powell, *Umetnost praistorije* (Prazgodovinska umetnost), Beograd: Jugoslavija, 1970.

¹⁸ *Biografija Zagorke Letice, Referat*, 869/1, 25. 8. 1981. Arhiv Filozofske fakultete Univerze v Beogradu, pridobljeno iz Marko Janković, »Od Vasićeve do Arheološke zbirke«.

SELENA VITEZOVIĆ je višja znanstvena sodelavka na Arheološkem inštitutu v Beogradu. Diplomirala, magistrirala in doktorirala (2011) je na Filozofski fakulteti Univerze v Beogradu. Njeno raziskovalno polje je prazgodovinska arheologija jugovzhodne Evrope s posebnim poudarkom na prazgodovinskih tehnologijah, obrteh, družbenoekonomski organizaciji ter prazgodovinski simboliki in umetnosti. Napisala je dve knjigi in uredila več publikacij o prazgodovinskih tehnologijah in obrteh. Zanima jo tudi zgodovina arheologije v Jugoslaviji. Sodelovala je pri vrsti arheoloških izkopavanj in pri analizah arheološkega materiala v Srbiji, Bolgariji in na Hrvaškem.

Zahvala

Ta knjiga je nastajala dolgo in sedimentno, z vsemi naplavinami, ki jih prinese preplet življenja (tudi med pandemijo) in znanstvenega »projektariata«. Njeno »rojevanje« je spremljal fascinanten entuziazem praktično vseh ljudi, ki so k njej prispevali, vključno z družinami, ki so delile svoje osebne arhive, ter institucijami, organizacijami, časopisi, ilustratorkami in fotografi, ki so dovolili reprodukcijo vizualnega gradiva. Nešteto strokovnjakov in še več strokovnjakinj je prispevalo terminološka pojasnila, podrobne informacije in podatke, ki so obogatile to knjigo. Vera vseh njih, da je ta knjiga pomembna za naš prostor, je bila moje glavno gorivo.

Moji tovariški ekipi z Inštituta za kulturne in spominske študije ZRC SAZU – Tanji Petrović, Ivi Kosmos, Jasni Fakin Bajec, Kseniji Bogetić Pejović, Martinu Pogačarju, Ani Hofman – se zahvaljujem za pomoč pri iskanju avtoric za besedila v tej knjigi. Tanji Petrović gre tudi zahvala za začetno idejo in pobudo za to knjigo. K iskanju avtoric in samih znanstvenic so prispevali tudi Rumena Bužarovska, Nataša Nelević, Renata Jambrešić Kirin, Marija Ott Franolić, Helena Seražin in Đorđe Baralić. Vizualno gradivo so poleg avtoric in avtorja ter znanstvenic in njihovih družin prispevale tudi posameznice_ki, ki profesionalno niso bili zavezani temu: Dragan Mihajlović, Marija Ott Franolić, Iva Jelušić, Fierce Women d.o.o., Lura Limani, kolektiv #ŽeneBiH, cestna umetnica TKV, Aleksandar Đalek Đorđević, Janez Stergar, Miroslav Juvančič, Maja Pan in Katerina Kalc, Damir Krpuljević, Ivan Mandić, Sanja Vrzic in Diogo Pereira, Aleksandra Kapetanović, Aleksandra Domanović ter Danica Marković.

Martin Pogačar je neizmerno pomagal s svojim uredniškim očesom in talentom za lepo (slovensko) besedo – brez njega besedila ne bi dobila svoje končne oblike. Zahvaljujem se tudi mojim »petkovim« feministkam, od prve do zadnje, za tovarštvo na tej poti in čustveno delo, vloženo vanj.

Na koncu bi se rada zahvalila še svojemu življenjskemu sopotniku Damjanu, ki je na svoji koži občutil, kaj dejansko pomeni deliti življenje z znanstvenico, in je bil neomajna podpora, posebej tedaj, ko je bilo to najbolj pomembno.

Upam, da bo knjiga dala inspiracijo in pogum moji hčerki Zoji in njeni generaciji žensk.

✱
Naše znanstvenice

✱
Naše naučnice

✱
Наше научнице

✱
Нашите жени научници

✱
Shkencëtare tona

KULTURNI SPOMIN, knjiga 9 / Urednica zbirke Tanja Petrović

NAŠE ZNANSTVENICE

Kako so ženske soustvarjale znanost v Jugoslaviji

Uredila: Jovana Mihajlović Trbovc

Recenzentki: Milica Antić Gaber, Urška Strle

Avtorice_ji posameznih prispevkov: Jovana Mihajlović Trbovc, Selena Vitezović, Vesna Dimovska, Tanja Petrović, Renata Jamberšić Kirin, Ana Hofman, Mojca Piškor, Julijana Lešić, Nives Ličen, Mateja Ratej, Ivana Hadjievska, Vjolca Krasniqi, Elife Krasniqi, Nermina Mujagić, Sarina Bakić, Una Blagojević, Adriana Zaharijević, Ana Maskalan, Manca G. Renko, Metka Petrič, Nada Kraševac, Vlasta Jenčič, Jelena Pejović Simeunović, Radina Vučetić, Sašo Dolenc, Dragana Popović, Olga Atanacković, Neda Bokan, Barbara Vodopivec, Sonja Dragović, Jelena Rabrenović, Milica Vujošević, Aida Kamišalić Latifić, Tijana Zečević

Jezikovni pregled: Tadej Turnšek

Poglavja o naslednjih znanstvenicah prevedel Tadej Turnšek: Zagorka Letica, Ljubinka Basotova, Divna Zečević Zdunić, Ankica Petrović, Vera Veskovik-Vangeli, Drita Bakija Gunga, Zlata Grebo, Zagorka Golubović, Žarana Papić, Gordana Bosanac, Smiljka Dukić, Ana Gligić, Ljiljana Dobrosavljević Grujić, Mirjana Vukićević-Karabin, Zagorka Šnajder, Svetlana Kana Radević, Mirjana Tasić

Oblikovanje in prelom: Tanja Radež

Izdajatelj: ZRC SAZU, Inštitut za kulturne in spominske študije

Zanj: Tanja Petrović

Založnik: Založba ZRC

Zanj: Oto Luthar

Glavni urednik založbe: Aleš Pogačnik

Tisk: Present, d. o. o.

Naklada: 400

Prva izdaja, prvi natis / Prva e-izdaja

Ljubljana 2023

Avtorice_ji oziroma nosilke_ci avtorskih pravic za v knjigo vključenega slikovnega gradiva so navedeni ob slikah.

Prva e-izdaja je prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610507024>

Besedilo tega dela je na voljo pod pogoji slovenske licence Creative Commons 4.0 CC BY NC-ND. To pomeni, da je ob priznanju (navedbi) avtorstva dovoljeno reproduciranje in distribuiranje besedila, ne pa tudi predelava, dajanje v najem in priobčevanje besedila javnosti za komercialni namen. Licenca Creative Commons 4.0 CC BY NC-ND ne velja za (slikovno) gradivo, ki je vključeno v besedilo in je posebej označeno z znakom ©. Za kakršnokoli nadaljnjo rabo tako označenega slikovnega gradiva je treba pridobiti dovoljenje od imetnice_ka avtorskih pravic, navedenega ob znaku ©.

Prvi natis je financiran iz sredstev raziskovalnega programa »Historične interpretacije 20. stoletja« (Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, 2017–2022, šifra pogodbe P6–0347) in projekta »R&I PEERS: Pilotne izkušnje za izboljšanje enakosti spolov v raziskovalnih organizacijah« (Program Evropske Unije Obzorje 2020, 2018–2022, sporazum o dodelitvi sredstev št. 788171).

.....
CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

001-051-055.2(497.1)(082)
929-055.2:001(497.1)(082)

NAŠE znanstvenice : kako so ženske soustvarjale znanost v Jugoslaviji / uredila Jovana Mihajlovič Trbovc ; [avtorice_je posameznih prispevkov Jovana Mihajlovič Trbovc ... [et al.] ; prevedel Tadej Turnšek]. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC, 2023. - (Zbirka Kulturni spomin ; knj. 9, ISSN 2232-3872)

ISBN 978-961-05-0701-7
COBISS.SI-ID 159766019

COBISS.SI-ID 159763971
ISBN 978-961-05-0702-4 (PDF)

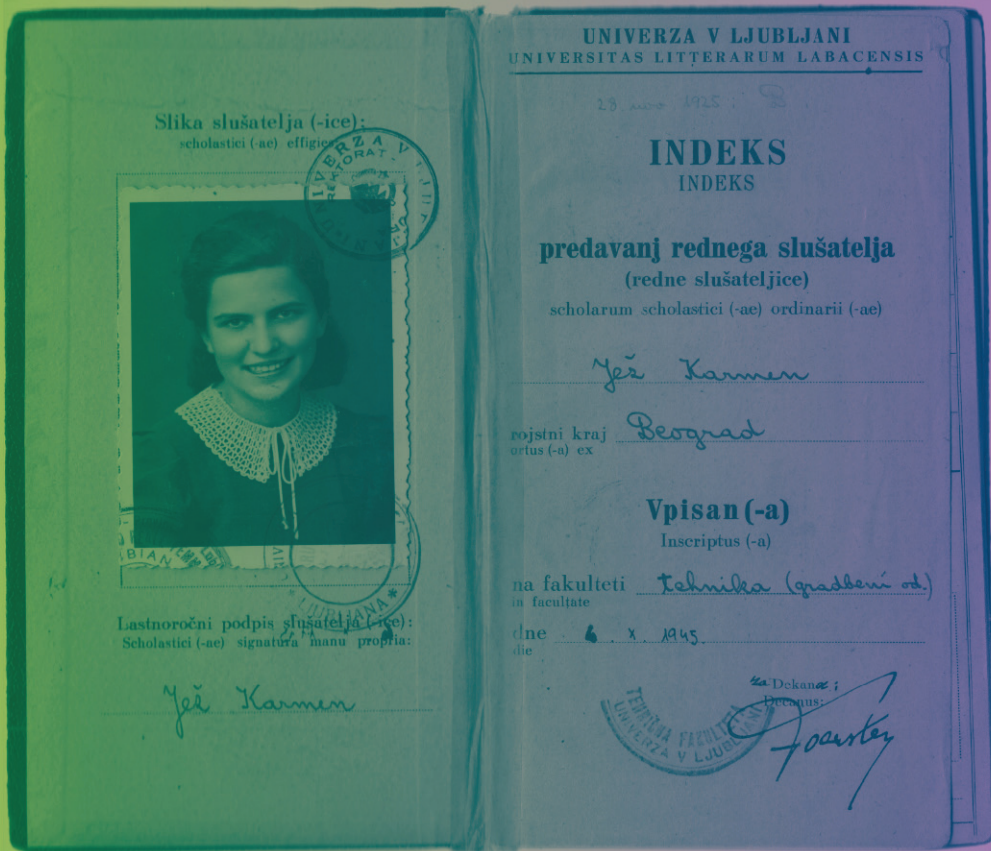
Naše znanstvenice

zbirka
kulturni
spomin

Založba ZRC

Zagorka

Isidora

Založba ZRC

zbirka
kulturni
spomin

IZ RECENZIJ:

V tej biografsko zasnovani publikaciji, ki združuje smiselno urejen niz portretov vrhunskih znanstvenic, se razgrinja fascinanten prikaz ženske znanstvene aktivnosti na različnih območjih nekdanjega jugoslovanskega prostora. V esejistično zasnovanih biografskih zapisih, ki so tenkočutno umeščeni v vsakokratne družbene in strokovne kontekste, lahko beremo o prodornih dosežkih izbranih znanstvenic, ki so na svojih področjih delovanja nemalokrat orale ledino. Vizionarskega duha portretirank pa ne zrcali le znanstvena pronicljivost, drznost in kritično mišljenje, ampak tudi zavedanje o pomenu medosebnega, medinstitucionalnega in mednarodnega povezovanja na področju znanosti.

Urška Strle, ZRC SAZU

Čeprav gre za zelo pester in raznolik izbor, se knjiga bere kot ena sama dolga zgodba o prezrtih uspehih, prodorih, o mednarodnem delovanju, kakor tudi o bogatih delovnih in življenjskih izkušnjah naših predhodnic. V knjigi lahko beremo zgodbe bolj znanih znanstvenic, pa tudi nekaj povsem novo odkritih zgodb, ki si zagotovo zaslužijo vpis v našo skupno zgodovino znanstvenega delovanja. Tudi če smo o kakšni od znanstvenic kaj vedeli, zagotovo nismo vedeli vsega. Knjiga namreč prinaša tudi drobtinice iz njihovega zasebnega življenja, ki je bilo pred razmahom interneta in socialnih omrežij veliko bolj nevidno, kot je (lahko) danes. Slikovni material pa nam znanstvenice približa še v čisto običajni, človeški podobi.

Milica Antić Gaber, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

24 EUR

Naše naučnice * Наше научнице * Нашите жени научници * Shkencëtares tona